

John Stuart Mill.

Udtalelser af Fox Bourne, Cairnes, Levy, Hunter,
H. Fawcett og M. G. Fawcett.

John Stuart Mill fødtes den 20 Maj 1806. «Jeg er glad,» skrev George Grote til ham i 1865, «over at faa en Lejlighed til at sige, hvad jeg mener om Deres «System of Logic» og «Essay on Liberty»; men jeg er endnu mere glad over at faa, eller maaske rettere at skaffe mig en Lejlighed til at sige Noget om Deres Fader. Det har altid gjort mig ondt, at saa stor og mægtig en Aand som hans efterlod sig saa utilstrækkelige Spor i Efterfølgernes Omdømme.» Denne Beklagelse var naturlig. James Mills store og mægtige Aand efterlod sig alligevel meget kjendelige Spor i hans Fædrelands filosofiske Literatur og i den Søns Opdragelse, der var bestemt til at føre hans Arbejde videre og til at blive den indflydelsesrigeste Lærer i en ny Tænkningens og Handlingens Skole, ved hvilken der sandsynligvis vil blive bragt Revolution i Samfundet i langt højere Grad, end det er sket ved nogen anden Magt siden Erasmi og Morten Luthers Dage. James Mill var noget mere end slet og ret Discipel af Filosofen Bentham og Nationaløkonomen Ricardo. Han var en dyb og original Filosof, hvis omfattende Studier vare saa meget mere mærkværdige, fordi hans Tanker i det Væsentlige kun vare

udviklede og hans Kundskaber kun erhvervede ved egen Flid. Født i smaa Kaar havde Sir John Stuart hjulpet ham til at høre theologiske Forelæsninger i Edinburgh; men det gik snart op for ham, at den gejstlige Vej ikke passede for ham, og i Aaret 1800, eller saa omtrent, tog han til London, hvor han som Journalist søgte at tjene sit Brød. Hans Talenter skaffede ham her snart Venner, og den største af dem var den berømte Jeremy Bentham.

James Mill boede i Pentonville, da hans Søn, John Stuart, fødtes. Dels paa Grund af de fortrinlige Evner denne snart viste, dels fordi Faderen ikke havde Raad til paa anden Maade at skaffe ham saa god en Undervisning, som han selv kunde give ham, besluttede han sig til selv at besørge sin Søns hele Opdragelse og Undervisning. Men Bentham fulgte denne med stor Interesse, og i et Brev, som J. Mill i 1812 tilskrev ham, anmoder han ham om at tage sig ad hans Søn, hvis han (Mill) skulde dø inden «den stakkels Dreng» var bleven voxen: «saa kunne vi maaske haabe at faa en Efterfølger i ham, der vil være os begge værdig.» Det var et dristigt Haab; men det skulde tilfulde opfyldes. Da det udtaltes, var «den stakkels Dreng» kun sex Aar gammel.

Hjemmeundervisningen afbrødes 1820. James Mill havde ved sit fortrinlige Værk «History of India» faaet en saadan Berømmelse, at Direktørerne for «the East India Company», til Trods for Mills Kritik af dette Selskab, i 1817 gav ham en Plads i the India House. Mill steg her fra den ene Post til den anden, og hans tidligere meget smaa Kaar forbedredes væsentligen; men de ny Forretninger levnede ham ikke Tid til at vedblive med at undervise sin Søn, og i Sommeren 1820 sendtes John da

til Frankrig for der at tilbringe halvandet Aar. I flere Maaneder boede han i Paris hos den navnkundige Nationaløkonom Jean Baptiste Say. Forøvrigt tilbragte han sin Tid i Selskab med Sir Samuel Bentham, en Broder til Jeremy. I Begyndelsen af 1822 vendte han tilbage til London, hvor han kort efter fik Ansættelse i det ostindiske Selskab, i det Departement, for hvilket hans Fader var Chef. Her forblev han 35 Aar, i hvilken Tid han udviste stor Dygtighed, og han steg fra den laveste Post til den mest ansvarsfulde, en Underordnet kunde beklæde.

Men skjønt han saa tidlig kom ind i Forretningslivet, sattes der dog ikke derfor en Stopper for videre Studier. I den tidlige Morgenstund, inden han gik op i Kontoret, studerede han under sin Faders Vejledning døde og levende Sprog og Filosofiens forskjellige Fag. I Sommeraftenerne og paa sine Fridage foretog han sig disse Fodture, for hvilke han senere blev saa bekjendt, og paa hvilke hans Hovedfornøjelse bestod i at samle Planter og Blomster. Han havde nemlig ogsaa kastet sig over Botaniken, og denne Videnskab var ham i hele hans Liv en Kilde til megen Glæde. Hans første trykte Arbejder ere nogle botaniske Studier, som han offentliggjorde i et Tidsskrift allerede, inden han havde fyldt tyve Aar. I andre Tidsskrifter finder man, næsten lige saa tidligt, Spor af hans øvrige Studier. At han i det Mindste i ét Fag arbejdede tidligt og med overordentlig Dygtighed, fremgaar af den Omstændighed, at Jeremy Bentham overdrog ham, medens han endnu kun var en Yngling, at forberede til Pressen og at forsyne med supplerende Noter et Værk som «Rationale of Judicial Evidence». Det var i 1827, at dette Værk udkom, og det indeholder John

Stuart Mills første offentlig anerkjendte Arbejde, et Arbejde, med hvilket Bentham erklærede sig i høj Grad tilfreds.

Medens Mill var sysselsat med dette vanskelige Arbejde, forsømtes han øvrige Studier dog ingenlunde. Han var i 1824 bleven ledende Medlem i den londonske Diskussionsklub, «en af de mærkeligste Foreninger af gode Hoveder, der samledes for at øve sig i aandelige Gladiatorkampe.» Det var dog ikke saa meget ved sin Veltalenhed som ved sine Kundskaber og sin Tænkraft, at han her udmærkede sig. Omtrent samtidig blev han Medlem af et andet Selskab, hvis Formaal var filosofiske Øvelser. Møderne holdtes tidlig om Morgenen, da alle Medlemmerne vare ansatte i Kontorer. Medlemmerne vare, foruden John Mill, Grote, Roebuck, W. Elice, W. H. Prescott, Brødrene Whitmore og G. J. Graham. Den ældre Mill var deres Lærer. Disse Møder havde stor Betydning, dels fordi de unge Mænd øvedes i at tænke skarpt, dels fordi der ved dem knyttedes et Venskab mellem Mænd, der vare bestemte til at spille en fremragende Rolle.

Mange af disse Venner bleve Medarbejdere af det ansete Tidsskrift «Westminster Review», som Bentham i 1824 begyndte at udgive. Bentham og den ældre Mill vare oprindelig de vigtigste Bidragsydere; men i 1828, om ikke før, sluttede den yngre Mill sig til dem. I det nævnte Aar gav han her en Kritik af Whateley's «Logik», og det er sandsynligt, at han det følgende Aar skrev mange andre Artikler. Men den første Artikel, som han brød sig om at optage i sine «Dissertations and Discussions», var en Afhandling om «Corporation and Church Property», der 1833 udkom i Tidsskriftet «Jurist», et Arbejde, i hvilket den irske Kirkelovgivning fra vore Dage

til en vis Grad anteciperedes. Kort efter begyndte han et nyt literært Foretagende. Der var opstaaet Uenighed om «Westminster Review», og i 1835 besluttede derfor Sir William Molesworth sig til at begynde et nyt Kvartalsskrift, «London Review», med Mill til Udgiver. Men det næste Aar sammensmeltedes disse to Tidsskrifter til ét, hvis nominelle Udgiver blev John Robertson. Mill vedblev dog at være en af de mest fremragende Medarbejdere, indtil Tidsskriftet i 1840 gik over i andre Hænder, og det havde navnlig ham at takke for den store Anseelse, det opnaaede. Man finder her hans fortrinlige Afhandlinger om Armand Carrel, om Alf. de Vigny, om Bentham, om Tennyson osv. osv.

Det Tidsrum, da Mill stod i den nøjeste Forbindelse med «London and Westminster Review», er et glimrende Tidsrum i Journalismens Historie, og hans Forbindelser da og senere med forskellige Videnskabsmænd og politiske Skribenter, hvoraf nogle vare saa berømte som Mr. Carlyle og Coleridge, Ch. Buller og Sir Henry Taylor, Sir Will. Molesworth og Sir John Bowring, ere meget fristende Emner selv for den mest overfladiske Biograf; men vi kunne ikke her opholde os ved dem. Vi skulle kun opregne de vigtigste af de Skrifter, hvis Udarbejdelse optog hans Fritid i de følgende Aar. Hans første store Værk var «A System of Logic», der udkom 1843. Da det var fuldført, begyndte Nationaløkonomien at tiltrække sig hans Hovedinteresse. 1844 udkom «Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy», 1848 hans verdensberømte «Principles of Political Economy». Saa fulgte en Pavse paa en halv Snes Aar; men at han ikke var ledig i den Tid, ses af de talrige Arbejder, der udkom i de følgende Aar. I 1857 udgav han to Bind

«Dissertations and Discussions», der kun indeholdt tidligere trykte Arbejder, fremdeles «On Liberty» og «On Parliamentary Reforms». I 1861 udkom «On Representative Government», i 1863 «Utilitarianism», i 1865 «Auguste Comte and Positivism» og «Sir William Hamiltons Philosophy». Endelig i 1869 den paa Dansk af Brandes oversatte «Om Kvindernes Underkuelse».

Naar man tager i Betænkning, hvilke rige og forskjelligartede Kundskaber, der udfoldes i disse lærde Værker, er det vanskeligt at forstaa, at deres Forfatter samtidig med at han udarbejdede dem, kunde være en flittig Arbejder i the India House, hvor han dog udfoldede en rig og paaskjønnet Virksomhed. Efter at han i 1858 havde trukket sig tilbage herfra, rejste han til Avignon for at tilbringe Vinteren her i det Haab, at Klimaet her skulde bringe Bedring i hans Hustrus nedbrudte Helbred. Han havde ikke været gift i mange Aar; men fra 1835, eller maaske endnu tidligere, havde han elsket Mrs. Mill, der var Enke efter en londonsk Kjøbmand, John Taylor. I over tyve Aar havde hendes Talenter hjulpet ham og hendes Sympathi opmuntret ham i Alt, hvad han foretog. Det var hende, der skrev den berømte Afhandling om Kvindens Frigjørelse i «Westminster Review», der senere optoges i «Dissertations and Discussions» med en Fortale, i hvilken Mill indrømmer, at hun allerede før havde hjulpet ham med mange Arbejder. Nu var Hjælpen forbi. Mrs. Mill døde i Avignon d. 3dje November 1858. Mill, der altid omtalte hende i de varmeste Udtryk, satte over hendes Grav en Indskrift saa glødende og veltalende som muligt. «Hendes store og kjærlige Hjærte,» staar der her, «hendes ædle Sjæl, hendes klare, mægtige, originale og omfattende Aand, gjorde hende til en Vejviser og

Støtte, til en Lærer i Visdom, til et Mønster paa Godhed, ligesom hun ogsaa var den eneste jordiske Glæde for dem, der havde den Lykke at høre hende til. Ligesaa ivrig for det offentlige Vel, som hun var ædelmodig og sine Omgivelser hengiven, er hendes Indflydelse paa mange af vor Tids største Fremskridt følelig, og den vil blive det paa Fremtidens. Var der kun nogle Faa, der havde Hjærte og Aand som hun, vilde denne Jord allerede være bleven den Himmel, vi haabe paa!» — Fra nu af, i de fjorten Aar, der skulde forløbe, inden Mill skulde lægges i samme Grav, var Avignon hans stadige Valfartssted.

Mill, der tilbragte en stor Del af sin Tid i det beskedne lille Hus, han havde kjøbt sig, for at han kunde se over til sin elskede Hustrus Grav, var ogsaa jævnlig i London, hvorhen hans Forfattervirksomhed kaldte ham. Ligeledes fandt han stor Nydelse i at rejse. Næsten hvert Aar foretog han sig en Rejse i Selskab med sin Stifdatter, Miss Helen Taylor. Italien, Schweiz og mange andre Egne berejstes, til Dels til Fods. Den længste og vigtigste af disse Rejser var sikkert den, han i 1862 gjorde til Grækenland. Den varede mere end to Maa-neder; men om Efteraaret var Mill atter i Avignon. Efter i December at være vendt tilbage til London, tilbragte han Juleugen hos Grote paa Barrow Green, Benthams gamle Ejendom, hvor Mill havde leget som Barn. «Han er rask og vel tilmode,» skrev Grote til Sir G. C. Lewis efter dette Besøg; «han raser imod Sydstaterne i den amerikanske Krig; han slutter sig til de yderligst gaaende Abolitionister, og han tænker kun paa lidet Andet med Hensyn til det almindelige Spørgsmaal.»

Det var ikke Andet, end hvad man kunde vente, at

Mill tog saa levende Del i den amerikanske Borgerkrig, og at han saa stærkt sluttede sig til Abolitionisterne. Hans Interesse for Politiken havde altid været levende; men imod hans Livs Ende blev den endnu mere levende, og hans Dømmekraft modnedes. Det var derfor ikke saa underligt, at hans Beundrere i Arbejderklassen og blandt de Radikale saa stærkt opfordrede ham til, og at han efter nogen Betænkning indvilgede i at stille sig i Westminster til det almindelige Valg i 1865. Dette Valg vil længe mindes; thi det er et smukt Exempel paa, hvorledes en ærlig Mand og en Mand, der lige saa meget var Filosof i Praxis som i Theori, i den heftigste Valgbevægelse kunde gjøre Alt, hvad der var nødvendigt, og undgaa Alt, hvad der var uværdigt. Valgets Udfald var en langt større Hæder for Vælgerne end for den Valgte; men denne Hæder faldede rigtignok betydeligt derved, at de utaknemmelige Vælgere næste Gang forkastede Mill.

Med et Par Ord maa vi dog omtale Mills Virksomhed i Parlamentet, hvor han med en sjælden Dygtighed forstod at tilegne sig, hvad man forlanger af en filosofisk Politiker, forskjellig fra en politisk Filosof. Strax i sin første Tale i Underhuset — Kvægsygeloven, i hvilken han sluttede sig til Bright — erklærede han tilstrækkelig tydeligt, hvilket Standpunkt han vilde indtage lige over for de aristokratiske Klasser. «Et Aristokrati,» udbrød han, burde have et Aristokratis Følelser, og efterdi de højeste Poster beklædes af det, og de største Fordele nydes af det, burde det ogsaa være villigt til at bære sin gode Del af de Onder, hvorunder Landet lider. Denne ideale Karakter burde Aristokratiet have; det er ogsaa den Egenskab, alle privilegerede Klasser pleje at tillægge

sig selv, skjønt jeg aldrig i Historien har fundet noget Aristokrati, der var i Besiddelse af den!»

Sin fulde Kraft som Taler fik han dog først Lejlighed til at vise under Diskussionen af Gladstones Reform Bill i 1866. Hans berømte Tale i denne Sag indeholder de vægtigste Argumenter for Reformen; men vi have ikke her Plads til at rekapitulere den, lige saa lidt som de kortere Taler, han holdt i samme Anledning. De vare alle yderligere Udviklinger i den praktiske Debat af de Principer, han havde hævdet i sine statsvidenskabelige Værker. Under samme Session talte han endvidere til Gunst for en Nedsættelse af Statsgjælden, om landøkonomiske Sager og om Kvindens Valgret, en Sag, som han var den Første til at bringe frem i den praktiske Politik. — Atter i 1867 bragte han Kvindesagen frem, og han indbragte sit Lovforslag «Women's Electoral Disabilities Removal Bill.» I denne Session indtog han dog en mindre fremragende Plads, idet han havde gjort sig det til Regel kun at tale, naar han ansaa det for nødvendigt, og han indskrænkede sig derfor for det Meste til at give det «tavse Medlems» Rolle. — I 1868 erklærede han under Forhandlingerne om Alabama-Sagen, at England havde gjort de Forenede Stater Uret under Borgerkrigen, og at det var forpligtet til at erstatte dem den lidte Skade. Med lignende Dristighed talte han i de irske Sager, og han banede i en væsentlig Grad Vejen for Gladstones irske Reformers. Ogsaa denne Gang kom Kvindesagen for.

Kort efter opløstes Underhuset og Mills korte Løbebane som praktisk Politiker var til Ende; men den havde været lang nok til at gjøre hans altid udprægede Interesse for politiske Sager endnu mere levende. Navnlig viste

han dette ved sin Deltagelse i Forhandlingerne om de to vigtige Sager: Kvindesagen og Spørgsmaalet om en Reform af Landejendomsforholdene. Det var den 18 Marts d. A. paa Mødet i Exeter Hall, at han sidste Gang gav Bevis paa sin Interesse for denne betydningsfulde Sag.

Hvis det at arbejde uden Frygt og uden Ophør paa Samfundets Vel, og med saa fuldstændig en Selvfornægtelse, som er forenelig med sund Individualitet, er Religionens sande Form, saa havde Mill en saa ægte og dyb Religion, der i den Grad gennemtrængte hele hans Liv og prægede alle hans Gjerninger, at man vanskeligt vil finde noget Lignende hos andre af hans Samtidige. Vare end hans Aandsevner store, saa stilledes de dog i Skygge af hans moralske Karakter. Han havde rigtignok ikke sat sig et sværmerisk Ideal eller antaget et fantastisk Schibboleth; han var kun en Tilhænger af Nyttelæren, og han troede kun paa Erfaringen. Han havde ingen anden Tro, intet andet Dogme, intet andet Evangelium end Benthams Grundsætning: «den størst mulige Lykke for det størst mulige Tal.» Men Mange ville mene, at heri ligger hans største Adkomst til Hæder og det bedste Bevis for hans Værd. I ethvert Tilfælde er han et Exempel paa, hvorledes en Mand, der gjør den bedste Brug af sine Evner, af sin Fornuft og af sine Forgængeres efterladte Arbejde, og som ikke søger nogen Vejledning eller Kraft hos usynlige Vejvisere og ubemærkelige Støtter, kan føre et dadelfrit Liv og blive en af sine Medskabningers Velgjørere. Ingen, der kjendte ham, kunde undlade at se hans Karakters Renhed, og jo nøjere man kjendte ham, des bedre saa man den. I sin Søgen efter Sandheden har han muligvis begaaet Fejl; men det var hans Over-

bevisning, at Fejl maa der gøres, inden Sandheden findes, og at en ærlig Stræben er, hvad det navnlig kommer an paa. Denne Tro gjorde ham lige saa overbærende med Hensyn til Andre, som han var beskeden i Bedømmelsen af sine egne Evner. Han pralede aldrig og ringeagtede Ingen. Det Eneste, han hadede, var Hovmod og Uretfærdighed, og lige over for dem, der gjorde sig skyldig heri, var han dog altid tilbøjelig til at søge en Undskyldning og til at anvende Sætningen: «Fader, tilgiv dem; thi de vide ikke, hvad de gjøre!» Vi kjende af egen Erfaring mange Exempler paa hans enestaaende Højsindethed og Ædelmodighed; men saadanne Enkeltheder høre ikke hjemme her.

Mill var i Omgang særdeles behagelig. Han var simpel og naturlig, og han lod aldrig Nogen føle, at han var sin Tids største Logiker, Metafysiker, Moralist og Nationaløkonom. Hans Tale var altid særdeles klar. Hans Hukommelse var forbavsende; men den var ikke noget farligt Opbevaringssted for haarde Domme; den var et magisk Spejl, i hvilket hans Venners Daarskaber og Svagheder ikke afbildedes, hvorimod deres gode Sider fandt fuldt Udtryk her.

Nu er han død. Skønt Frugterne af hans Liv ikke kunne forgaa, saa er han dog skilt fra sine Venner, og han kan ikke længere som før være sin Tids første Vejviser i dens Søgen efter Sandheden. I April forlod han London i den Hensigt at gjøre et 3 Maaneders Ophold i Avignon. Den 5te Maj blev han her angreben af Rosen. Den 8de døde han. Den 10de jordedes han i den Grav, henimod hvilken han i fjorten Aar havde skuet som til en kjær Hvileplads, fordi i fjorten Aar havde der der

været en ledig Plads ved Siden af de jordiske Levninger af den Hustru, han saa inderlig havde elsket.')

Dette er John Stuart Mills Levnet fremstillet i korte Træk. Hvorledes lyder nu Dommen over ham efter hans Død? Naturligvis meget forskjellig, ganske efter det Standpunkt vedkommende Dommer selv indtager. En Ting synes man dog at være temmelig enig om, nemlig at han var en betydelig Videnskabsmand, hvis Plads vanskelig lader sig udfylde, og derfor blev ogsaa Budskabet om hans Død overalt modtaget med Beklagelse.**)

Trods det store Navn som Nationaløkonom, det omfangsrige Værk «Principles of Political Economy» forskaffede Mill, er der dog særlig mod hans Berettigelse til at bære dette Navn gjort betydelige Indvendinger. Man har sagt, at den nævnte Bog kun har Værd som Skolebog,

*) H. R. Fox Bourne.

***) Som en ret kurios Undtagelse fra denne Regel skulle vi anføre følgende ejendommelige Udtalelse i et engelsk Blad: «J. S. Mill,» hedder det her, «vilde være bleven en betydelig engelsk Skribent, hvis hans medfødte Selvbevidsthed og overstrømmende Selvtillid ikke havde gjort ham til en bekjendt literær Nar. Hans saakaldte «Filosofi» var helt igjennem anti-kristelig, hans Meninger overordentlig skadelige og forfærdelig vilde. Som Medlem af Parlamentet gjorde han fuldstændig Fiasko, og hans Uforskammedhed imod og Foragt for det store konservative Parti var vel bekjendt. Hans Død er ikke noget Tab for Nogensomhelst; thi han var en afgjort, om end elskværdig, Vantro, og en overordentlig farlig Person. Jo før disse «Tankens Lys», der ere enige med ham, gaa sammesteds hen, des bedre for Kirke og Stat! Vi kunne godt undvære hele dette Slæng, og vi ville høre Efterretningen om deres Bortfaren, hvad enten den sker under Ét eller En for En, med rolig Tilfredshed.» Det elskværdige Blad, der finder det passende at udtale sig saaledes Dagen efter Mills Død, kalder sig naturligvis «the Church Herald».

at der heri ikke findes en eneste original Ide, og at det kun er et Opkog af de Ricardo-Malthus'iske Ideer. Imod denne Opfattelse, der med særlig Kraft er bleven gjort gjældende af den tyske Nationaløkonom og Filosof Dr. E. Dühring, anfører man Følgende:

Det kan ganske vist paa en vis Maade siges, at Mill kun har udviklet og forklaret sine Forgængeres Lære, for saa vidt det ogsaa kan siges, at Laplace og Herschell kun have udviklet og forklaret Newton. Dette er i Virkeligheden Noget, der hører til al progressiv Videnskab. Dens Dyrkere kunne til enhver Tid med en vis Ret siges at være deres Forgængeres Fortolkere. I denne Forstand, men ogsaa kun i denne, mangler Mill Originalitet. Hans Omhu for at knytte sine Tankeudviklinger til sine Forgængeres karakteriserer alle hans filosofiske Værker, og den er et Bevis paa hans Aands Beskedenhed og Fatteevne.

Det er ganske vist sandt, at Mill stod i stor Gjæld til Ricardo, hvilket han selv tilstrækkelig hyppigt har indrømmet. Som Mill plejede at udtrykke sig, var Ricardos Lære Videnskabens Rygrad; men det er ikke mindre sikkert, at Lemmerne, Sammenføjningen og Muskeludviklingen — Alt, hvad der gør den politiske Økonomi til et fuldstændigt og organiseret Kundskabslegeme — var Mills Værk. I Ricardos store Værk findes den fundamentale Lære om Produktion, Fordeling og Ombytning, men for største Delen saa skitseret at overfladiske Granskere i Almindelighed ere fuldstændig ude af Stand til at forene hans Grundsætninger med de Kjendsgjæringer, de se i det industrielle Liv. Derfor have vi den Masse af «Gjendrivelsers af Ricardo», der næsten altid kun ere Gjendrivelsers af Forfatterens egne Misforstaaelser. Hos Mill

bliver Forbindelsen mellem Principer og Fakta klar og forstaaelig. Tag, for Exempel, Mills Udvikling af Ricardos Lære om den internationale Handel! Dette Afsnit har Ricardo ganske vist behandlet med en Mesters Haand; men Flertallet af Læserne ser dog ikke, hvorledes Theorien slutter sig til de faktiske Forhold. Gaa saa til Mill, og Alt bliver klart! Principer af den mest abstrakte Art overføres i et konkret Sprog og bringes til at forklare bekjendte Fakta, og dette Resultat opnaaes ikke ved en blot klar Udvikling, men ved Opdagelsen og Fremstillingen af modificerende Betingelser og Mellemlid, som Ricardo havde overset. Den første Gang da han fremstillede sin Opfattelse af denne Lære, var i «Essays on Some Unsettled Question of Political Economy», et Værk, om hvilket Cherbuliez i sin Tid sagde, at det var «det betydeligste og originaleste Arbejde, med hvilket den økonomiske Videnskab var bleven beriget i den sidste Snes Aar.»

Paa visse Punkter, og det meget vigtige Punkter, har Mill imidlertid givet langt mere end Udviklinger — selv om man tager dette Udtryk i dets videste Betydning — af tidligere Forfattere. Ingen kan have studeret den ældre politiske Økonomi uden at være blevet slaaet af det sørgelige Fremtidsbillede, der i den viser sig for Menneskeslægten. Det synes at have været Ricardos Mening, at en virkelig Forbedring i dennes Kaar var umulig. Han anser det for Forholdenes normale Tilstand, at Arbejdslønnen er det Minimum, som er nødvendigt for at Arbejderen fysisk kan leve og opdrage en Familie, stor nok til at tilfredsstille Efterspørgselen paa Arbejdsmarkedet. Den midlertidige Forbedring, der kunde ske i Arbejderens Kaar, maatte, efter hans Mening, tilintetgøres ved Befolkningsprincipets Virken. Saa fuldt og fast troede

Ricardo, at den normale Arbejds løn var det nævnte Minimum, at han heraf uddrog den Slutning, at Skatterne aldrig kunde bæres af Arbejderne, men at de altid maatte vælte dem over paa Andre! Her kom nu Mill til aldeles modsatte Resultater. Og det vil vise hans Plads som Tænkter i Forhold til hans Forgængere, naar vi her gjøre opmærksom paa, hvorledes han kom til disse modsatte Resultater. Mill hverken bestred Præmisserne eller Logiken i Ricardos Argumenteren; han accepterede begge, og særlig anerkjendte han fuldstændig Befolkningsprincipets Magt; men han tog en Præmis med, som Ricardo havde overset, og som, tilstrækkelig vurderet, kuldcastede Ricardos Slutninger. Arbejds lønnens Minimum er aldrig den mindste Sum, som er nødvendig for, at man kan subsistere; det er altid noget Mere. Det er ikke et fysisk Minimum, men et moralsk Minimum, og som saadant forandres det ved de Forandringer, der foregaa i Vedkommendes moralske Karakter. Med andre Ord: enhver Samfundsklasse har en vis sædvansmæssig Levevis, hvorunder den ikke vil leve, eller i alt Fald ikke formere sig; denne Grænse flyttes ganske vist efter Samfundets forskjellige Forhold; men i et fremskridende Samfund hæves den faktisk, eftersom moralske og intellektuelle Indflydelser gjøre sig gjældende i stærkere Grad i Folkets Masse. Dette var den ny Præmis, Mill bragte ind i Arbejds lønsspørgsmaalet, og det forslog til fuldstændig at forandre det menneskelige Livs Udseende, betragtet fra den politiske Økonomis Standpunkt. De praktiske Udviklinger heraf findes i Kapitlet om «de industrielle Klasers Fremtid», et Kapitel, om hvilket det uden Overdrivelse kan siges, at det satte et Svælg imellem Mill og

hans Forgængere, og at det giver den politiske Økonomi et helt nyt Udseende.

I sin Opfattelse af Jordens økonomiske Natur og i sine Forslag med Hensyn til Landejendomsretten, antages Mill ofte at skille sig ganske fra de orthodoxe Nationaløkonomer. Dette er en Fejltagelse. Mill har her kun udviklet Ricardos Lære om Jordrenten, og de, der antage denne, maa ogsaa antage Mills Resultater. Hans radikale Lovforslag ere kun praktiske Anvendelser af Principet. Men idet Mill antager Ricardos Lære, gjør han dog opmærksom paa, at faktisk er det kun i de færreste Tilfælde, at den Forpagtningsafgift, der svares, er lig det, Ricardo kalder «Jordrente». Sagen er den, at den fri Konkurrence kun i de færreste Tilfælde er det Bestemmende. Sædvanen er her oftest det Afgjørende. Ja, der er Egne, hvor Forpagtningsafgiften hverken er bestemt af Konkurrencen eller af Sædvanen, men af en tredje Aarsag — Ejerens absolute Vilje, der kun er begrænset ved Brugerens fysiske Trang og ved Frygten for Hævn. Heraf uddrog Mill den Slutning, at der ved Lovgivningen maa interverneres mellem Ejer og Bruger. Anvendelsen af dette Princip paa Irland var klar, og, som bekjendt, undlod Mill ikke selv bestemt at kræve den med al den Energi og Enthusiasme, som han altid udviste i de Sager, han havde antaget sig.

Mill var ganske vist ikke den Første, der opfattede Nationaløkonomien som en Videnskab; men han var den Første der hævdede, at — netop fordi den er en Videnskab — have dens Slutninger ingen for Mennesket forbindende Kraft. Som en Videnskab viser den os, at visse Aarsager have visse Virkninger; men det bliver hver Enkelts Sag at afgjøre, hvilken Værdi disse Resultater

have, og om det er værdt at gøre, hvad der er nødvendigt for at opnaa dem. De ældre Nationaløkonomer antog i Almindelighed, at, naar de havde vist, at en vis Handlemaade førte til den hurtigste Rigdomsforøgelse, saa havde de derved paalagt dem, der accepterede Argumentationen, den Forpligtelse at antage den Handlemaade, der førte til dette Resultat. Herimod protesterede Mill: det er ikke den politiske Økonomis eller nogensomhelst Videnskabs Opgave at lære os, hvilke Formaal der ere de heldigste; Videnskaben er fuldstændig, naar den viser, ved hvilke Midler Formaalet kan opnaas; men det tilkommer hvert Menneske at afgjøre, om Formaalet er ønskværdigt. Kort sagt: Videnskaben skulde være vor Tjener og ikke vor Herre. Denne Lære var Mill den Første til at hævde, og det kan siges, at han herved har frigjort Nationaløkonomerne fra at være deres egne Lærdommes Trælle.*)

Som Filosof har Mill udrettet overordentlig meget. Hans uvurderlige «System of Logic» siges at have fremkaldt en Revolution. Tidligere havde Logiken kun været syllogistisk. Efter den ældre Skole bestod Tænkningen kun i at deducere fra almindelige Sætninger til mindre almindelige. Ja, man paastod endog, at anderledes kunde det ikke være og at en induktiv Logik var umulig. Alle disse Theorier kuldastede Mill. Han viste, at al Tænken i Grunden er induktiv, og for første Gang blev nu Induktionen behandlet som Logikens *opus magnum*.**)

*) J. E. Cairnes.

***) J. H. Levy.

Man har sammenstillet Mill med den engelske Filosofis store Fader, John Locke, og trods de store Forskjelligheder mellem disse to Mænd, er der ganske vist ogsaa Berøringspunkter. Hvad Locke var for det 17 Aarhundredes liberale Bevægelse, har Mill i endnu højere Grad været for det 19 Aarhundredes. Locke var Revolutionen af 1688's politiske Filosof; Mill var det 19 Aarhundredes Demokratis politiske Filosof. Mill er ganske vist radikalere; men denne Forskjel ligger snarere i Tiden end i Mændene. Locke omtaler Atheismen som «en Forbrydelse, der formedelst dens Galskab og Syndighed burde udelukke en Mand fra ethvert ordentligt Samfund!» Hvilket Skridt fremad gjorde Mill ikke her ved sin Bog «Om Friheden»! Men det er, som sagt, navnlig Tiden, der begrunder denne Forskjel. Locke skrev om «the Reasonableness of Christianity»; Mill har aldrig skrevet et Ord for at anbefale Kristendommen. Men skønt der saaledes her synes at være en Forskjel, saa er der dog i Virkeligheden ingen. Locke var, hvad man kan kalde en Bibel-Kristen. Han forkastede alle theologiske Systemer og byggede sin Tro, som en sand Protestant, paa Biblen og sin Samvittighed. Hans Tro var Biblen forsaavidt den stemmer med Fornuften; han var aldrig i Tvivl om, hvem der skulde vige, i det Tilfælde, at de ikke stemmede. Mill arvede den store Strid mellem Tro og Viden; han maatte gjøre sit Valg, og som Locke forblev han Fornuften alene tro.*)

Mills Indflydelse paa Universiteterne er aldeles ubestridelig, og det kan siges, at ingen Forfatter har i

*) W. A. Hunter.

den Grad paavirket den yngre Slægt som Mill. Denne hans Indflydelse skrev sig ikke saa meget fra hans Værkers Originalitet. Han gjorde ikke nogen ny stor Opdagelse; han skabte ikke en ny Videnskab, og han blev ikke Stifter af et nyt filosofisk System. Der er maaske ikke saa megen Originalitet i hans «Politiske Økonomi» som i Ricardos; men der er Tusender, som aldrig tænkte paa at læse Ricardo, men som følte sig saa stærkt tiltrukne af Mills Bog, at dens Indflydelse kan spores gennem hele deres Liv. Det var hans klare, rolige, tillidvækkende Fremstilling; det var hans Loyalitet og Tolerance mod Modstandere; det var hans Evne til at knytte filosofiske Principer til det daglige Livs Kjendsgjæringer, — der gjorde ham saa tiltrækkende. For dem, der anse Mills Indflydelse for i højeste Grad gavnlig, vil det være en Trøst, at han, skønt han nu er gaaet bort, kan vedblive at være en Lærer og Vejleder. Jeg tror, at han aldrig har været ved de engelske Universiteter; det var følgelig udelukkende gennem sine Bøger, at han var kjendt. Ikke Én af dem, der vare hans største Beundrere ved Cambridge-Universitetet, inden jeg her havde taget den akademiske Grad, saa ham før mange Aar efter at de havde forladt Universitetet. Jeg mindes, at vi plejede at sige, at der var Intet, vi vilde sætte saa megen Pris paa som paa at tilbringe en Time sammen med Mill. Fire eller fem Aar efter at jeg havde taget min Grad, traf jeg ham for første Gang, og fra den Tid af begyndte et fortroligt Venskab mellem os, som jeg aldrig skal glemme. Dette overbeviste mig om, at havde han været ved et af Universiteterne, vilde hans personlige Indflydelse have været ikke mindre slaaende end hans aandelige. De

unge Studerende vilde hos ham have fundet den varmeste og kjærligste Sympathi.

Det maa ogsaa huskes, at Mill, idet han selv erklærede sig for liberal, aldrig glemte, at den sande Liberalismes Væsen er at kunne taale Meninger, der afvige fra Ens egne og at kunne vurdere de Videnskabers Fordele, til hvilke man ikke selv særlig har helliget sig. Det er sjældent, at Folk, der selv kalde sig liberale, taale en konsekvent Anvendelse af deres Principer: det hændes ofte, at Folk finde den fri Tanke fortræffelig i Politik, men skadelig i Theologi. Det er heller ikke sjældent, at Folk, der særlig have lagt sig efter én Videnskab, miskjende de andres Betydning: fremragende Matematikere have kun altfor ofte ringeagtet andre Videnskabsdyrkere. Ingen var mere fri herfor end Mill, og heri ligger sandsynligvis en Hovedgrund til hans Indflydelse. For nogle Aar siden talte jeg tilfældigvis med tre fremragende Videnskabsmænd, af hvilke den ene dyrkede Mathematiken, den anden de klassiske Videnskaber, og den tredje Fysiologien. Vi talte om Mills Indvielsestale som Rektor for St. Andrew's Universitetet. Matematikeren sagde, at han aldrig havde set det matematiske Studiums Nytte saa rigtigt og saa kraftigt fremstillet. Klassikeren gjorde den samme Bemærkning med Hensyn til de klassiske Studier, og Fysiologen med Hensyn til Naturvidenskaberne. Vi kunne ikke yde Mindet om denne Mand, til hvem saa Mange af os ere bundne ved Taknemlighedens Baand, nogen bedre Hyldest, end hvis vi, efterlignende hans Exempel, erindre, at han fremfor Alt var retfærdig mod sine Modstandere, at han forstod at vurdere Meninger, han ikke kunde dele, og at en af hans største Adkomster til vor Beundring

var den almindelige Sympathi, med hvilken han omfattede alle Kundskabens Grene.*)

Medens Mills Indflydelse i den sidst omtalte Retning ikke alene er ubestridelig, men ogsaa saa temmelig ubestridt, forholder det sig helt anderledes med hans Indflydelse som praktisk Politiker. Den almindelige Mening er vistnok tvært imod, at Mill som praktisk Politiker var «*a failure*». Det er tusende Gange blevet sagt, at han i den korte Tid han repræsenterede Westminster i Parlamentet gav endnu et Bevis paa, hvis et saadant behøvedes, at en Filosof er fuldstændig ude af Stand til at øve nogensomhelst Indflydelse paa den praktiske Politik. Lad os et Øjeblik undersøge denne Sag.

Naar det paastaas, at Mills Virksomhed som praktisk Politiker var fuldstændig mislykket, saa maa der spørges om to Ting: «hvem siger det?» og «i hvilken Retning siges den at være forfejlet?» Nu viser det sig, at de, der komme med denne Paastand, netop er dem, hvem Mills Reformforslag vare imod. Det er dem, der mene, at ethvert Forslag om Indførelsen af Forholdstalsvalgmetoden er et Resultat af Sæmmensværgelse mellem Taaber og Skurke; det er dem, der gjøre Nar ad «Kvindens indbildte Rettigheder»; det er dem, der mene, at de nuværende Landejendomsforhold ere fortrinligt skikkede til at gjøre de Rige tilfredse og til at holde de Fattige paa deres Plads; det er dem, der mene, at Republikanere og Atheister skulle behandles som Ukrudt og følgelig udryddes; det er dem, der tro, at Alt maa være godt i

*) Henry Fawcett.

England, naar blot Ind- og Udførselen stiger, og at vi bør bryde vore Forpligtelser lige over for Udlandet, naar det vilde skade vor Handel at opretholde dem. Da Paastanden om, at Mills Virksomhed i Parlamentet skulde have været fuldstændig forfejlet, kommer fra saadanne Personer, saa betyder den ikke, at Mill ikke har fremmet en heldig praktisk Udførelse af disse Formaal, for hvilke han navnlig førte Ordet i sine politiske Skrifter. Den viser snarere, hvor heldig han har været, og med hvilket Mishag hans Held betragtes af dem, der ere Modstandere af hans politiske Ideer. Det vidstes, eller det burde have være vidst af alle dem, der støttede hans Valg i 1865, at han i en Aarrække havde været en mægtig Forsvarer af Forholdstalvalgmaaden, af Kvindens politiske, industrielle og sociale Emancipation, af en Reform af Landejendomsforholdene, af Tanke- og Talefrihed. Maaske Flertallet af hans Vælgere stemte for ham, kun fordi de havde hørt ham berømme som en stor Tænkter og uden nøjere at kjende hans politiske Ideer; men et stort Tal af dem kjendte dog nok hans Anskuelser, og naar de alligevel stemte for ham, saa var det maaske, fordi de troede, at han vilde være som saa mange andre Politikere og ikke lade sin Praxis i fjerneste Maade influeres af hans Theorier. Man troede, at Mill i Parlamentet vilde være en ganske Anden end Mill i Studereværelset. Et var det jo at skrive en Afhandling om Forholdstalvalgmaaden, et Andet at virke herfor i Parlamentet. Et var det jo theoretisk at hævde Kvindens Valgret, et Andet at bringe Lovforslag frem herom, at forvandle denne Ide fra en filosofisk Drøm til et Spørgsmaal af praktisk Betydning. Et var det jo at forsvare Tanke- og Talefriheden i alle religiøse og politiske Spørgsmaal, et Andet at tale hen-

synsfuldt om Odger og at sende Bradlaugh Bidrag til Udgifterne ved hans Valg i Northampton. Den Opdagelse, at Mill i Parlamentet havde de samme Formaal som udenfor, stemplede ham strax som en upraktisk Mand, og hans Held med at fremme disse Formaal udgjorde netop, hvad man kaldte hans «failure» som Politiker. Hans frygtløse Ringeagt for Upopularitet var et andet Bevis paa, at han var de «praktiske Politikere» ganske ulig. Derfor faldt han ogsaa ved Valget i 1868.

Hvis det at være upopulær, fordi han fremmede den praktiske Udførelse af de Meninger, han hele sit Liv havde forsvaret, kan stemple hans Virksomhed som forfejlet, saa vilde den ganske vist være det i høj Grad. Hvis, derimod, en Politikers Held bør bedømmes efter den Grad, i hvilken det lykkes ham at faa Indflydelse paa Politikens Gang og at knytte en politisk Skole til sig, saa har Mill været heldig i Ordets bedste Betydning. Hvis Mill var død ti Aar før, er det da rimeligt, at hans Anskuelse om Forholdstalvalgmaaden vilde have faaet saa megen praktisk Anerkjendelse, som er bleven dem til Del i de sidste fem Aar? Hvis han aldrig var kommen ind i Underhuset, vilde Kvindesagen da være der, hvor den nu er? Man kan sige, at Spørgsmaalet om Kvindens Valgret ikke havde nogen politisk Existens i England, før Mill i 1867 bragte Sagen frem i Underhuset. Den betragtedes i den Grad med Foragt af de «praktiske Politikere», at Huset sandsynligvis vilde have nægtet at høre enhver anden Taler end Mill herom. Mill var det eneste Medlem, hvis store Anseelse som Tænker tillod ham at rejse Spørgsmaalet om Kvindens Valgret uden at blive let ud som en Nar. Til Alles Forbavselse fulgte 74 Medlemmer ham; efter den mest sangvinske Beregning havde man

kun gjort Regning paa 30. Siden da har Kvindesagen gjort hurtige og stadige Fremskridt. Kvinderne have faaet større municipale Rettigheder end tidligere; de have faaet Sæde i Skoleraadene; de gifte Kvinders Ejendomsret er bleven ordnet ved Lov. Hvad Mills Indflydelse paa Forbedringen af Kvindens Stilling i det Hele angaar, saa kan den næppe overvurderes. Igjennem hele sit Liv betragtede han Kvindesagen som en Sag af den største Betydning, og det Omfang, i hvilket det lykkedes ham praktisk at fremme den, er i og for sig tilstrækkelig til at stemple hans politiske Løbebane som en Sejr.

Hvad der er sandt om Mills Indflydelse paa Spørgsmaalet om Kvindens Valgret, er ogsaa sandt for de andre politiske Sagers Vedkommende, i hvilke han tog aktiv Del: I alle øvede han en mægtig Indflydelse paa sin Tids politiske Historie, og i den Retning, i hvilken han ønskede at øve Indflydelse. Hvis dette skal kaldes Mislykke, saa er Mislykke bedre end Lykke.*)

*) Millicent Garrett Fawcett.